

7) ਪੁਸ਼ਪ 8) ਪੁਸ਼ਪ ਫਲ 9) ਆਵੰਤੀ । ਭੋਜਨ, ਪੀਣ ਯੋਗ, ਘਰ, ਰਖਿਆ, ਕਪੜੇ, ਫੁਲ, ਫਲ, ਅਤੇ ਫੁਲ ਚੌਹਾ, ਬੀਜ, ਧਨ ਆਦਿ ਨੂੰ ਘਟਾਨਾ ਵਧਾਉਣਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ :

12 ਦੇਵ ਲੋਕ

1) ਸੁਧਰਮ 2) ਈਸ਼ਾਨ 3) ਸਨਤ ਕੁਮਾਰ 4) ਮਹੇਂਦਰ 5) ਬ੍ਰਹਮ
6) ਲਾਂਤਕ 7) ਮਹਾਸੁਕਰ 8) ਸਹਸ਼ਤਰਨਾਰ 9) ਆਨਤ 10) ਪ੍ਰਾਣਤ 11)
ਅਰੁਣ 12) ਅਚੁਯਤ

9 ਗਰੇਵਯਕ :

1) ਭਦਰ 2) ਸੁਭਦਰ 3) ਸੁਜਾਤ 4) ਸਮਨਸ 5) ਪ੍ਰਿਯਾ ਦਰਸ਼ਨ
7) ਅਮੋਹ 8) ਸਪ੍ਰਤਿਬੁਧ 9) ਯਸ਼ੋਧਰ ।

5 ਅਨੁਤਰ ਵਿਮਾਨ :

1) ਵਿਜੈ 2) ਵਿਜੈਅੰਤ 3) ਜੈਅੰਤ 4) ਅਪਰਾਜਿਤ 5) ਸਰਵਾਰਥ ਸਿੱਧ

9 ਲੋਕਾਂਤਿਕ ਦੇਵ :

1) ਸਾਰਸਵਤ 2) ਆਦਿਤ 3) ਵਨਹੀ 4) ਵਰੁਣ 5) ਗਰਦ ਤੇਯ
6) ਤਸ਼ਿਤ 7) ਅਵਿਆਬਾਧ 8) ਮਰੁਤ 9) ਅਰਿਸ਼ਟ

3 ਕਿਲਾਵਿਸ਼ੀ ਦੇਵਤਾ :

3 ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਕਿਲਾਵਿਸ਼ਕ ਦੇਵਤੇ ਜੋ ਇਸ ਦੇਵਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਅਤੇ ਪਹਿਲੇ ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਦੇਵ ਲੋਕ ਦੇ ਹੇਠਾ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ।

ਦੂਸਰੀ ਤਰਾਂ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਦੇਵ ਲੋਕ ਤੋਂ ਉਪਰ ਅਤੇ ਤੀਸਰੇ ਦੇਵ ਲੋਕ ਦੇ ਹੇਠਾ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ।

ਤੀਸਰੀ ਤਰਾਂ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਦੇਵ ਲੋਕ ਤੋਂ ਉਪਰ ਛੇਵੇਂ ਦੇਵ ਲੋਕ ਤੋਂ ਹੇਠਾ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਦੇਵ ਦੂਸਰੇ ਮਤਾ ਦੀ ਮਿਥਿਆਤਵੀ ਧਾਰਣਾ ਦੇ ਧਾਰਕ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਬਣਦੇ ਹਨ ।

15 ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਪਰਮਾਧਾਰਮਿਕ (ਯਮਦੂਤ)

1) ਅੰਬ 2) ਅੰਬ ਰਸ 3) ਸ਼ਿਆਮ 4) ਸੰਬਲ 5) ਰੁਦਰ 6) ਮਗਰੁਦਰ
7) ਕਾਲ 8) ਮਹਾਕਾਲ 9) ਅਸੀ ਪੱਤਰ 10) ਧਨ ਪੱਤਰ 11) ਕੁੰਭੀ
12) ਬਾਲੂ 13) ਵੈਤਰਨੀ 14) ਖਰਸਵਰ 15) ਮਹਾ ਘੋਸ਼ । ਇਹ ਦੇਵ ਨਾਰ-
ਕੀਆ ਨੂੰ ਸਜਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਸਭ 99 ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਦੇਵ ਹਨ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਆਪਤ
ਅਤੇ ਅਪਰਿਆਪਤ 198 ਭੇਦ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

10 ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਜੋਤਿਸ਼ ਦੇਵ

1) ਚੰਦਰਮਾ 2) ਸੂਰਜ 3) ਗ੍ਰਹਿ 4) ਨਛੱਤਰ 5) ਤਾਰਾ । ਇਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਮ ਨਾਲ ਸਥਿਰ ਹਨ 2½ ਦੇ ਚਲਦੇ ਹਨ 2½ ਦੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ ।

2) ਵੈਮਾਨਿਕ ਦੇਵਤੇ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹਨ 1) ਕਲਾਉਪਨ 2) ਕਲਪਾਤੀਤ

ਵਿਅੱਤਰ ਦੇਵ ਦੇ ਨਾਉ

1. ਪਿਸ਼ਾਚ	9. ਆਣਪਣਿ
2. ਭੂਤ	10. ਪਾਣਪਣਿ
3. ਯਕਸ਼	11. ਈਸ਼ਵਾਣੀ
4. ਰਾਖਸ਼	12. ਭਈਵਾਣੀ
5. ਕਿਨਰ	13. ਕੰਦੀ
6. ਕਿਮ ਪੁਰਸ਼	14. ਮਹਾਕੰਦੀ
7. ਮਹੋਰਗ	15. ਕੁਰੰਡ
8. ਗੰਧਰਵ	16. ਪਯੰਗ ਦੇਵ

ਦੇਵਤੇ ਦੇ ਰਾਜਾ ਇੰਦਰ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ

ਕਲਪ ਉਪਨ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਇੰਦਰ ਵਿਚ ਸਾਮਨਿਕ, ਤਰਾਏ ਇਸਤਰਾਸ਼, ਪਰਿਸ਼ਧ ਆਤਮ ਰਖਿਅਕ, ਲੋਕਪਾਲ, ਸੈਨਿਕ, ਪ੍ਰਕਿਣਕ, ਅਭਿਯੋਗੀਕ, ਕਿਲਿਵਿਸ਼ਕ ਆਦਿ 9 ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਦੇਵਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ।

- 1) ਸਾਮਨਿਕ ਦੇਵ. ਮੁੱਖੀ, ਪਿਤਾ, ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਵਡਿਆਂ ਦੀ ਤਰਾਂ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਪਾਤਰ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਪਰ ਇਹ ਇੰਦਰ ਪਦਵੀ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ।
- 2) ਤਰਾਏ ਇਸਤਰੀਸ਼ ਦਾ ਦਰਜਾ ਮੰਤਰੀ ਤੇ ਪੁਰੋਹਤ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।
- 3) ਪਾਰਿਸ਼ਧ ਦੇਵ ਮਿੱਤਰ ਦੀ ਤਰਾਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ।
- 4) ਆਤਮ ਰਖਿਅਕ ਅੰਗ ਰਖਿਅਕ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ।
- 5) ਲੋਕਪਾਲ, ਕੋਤਵਾਲ ਜਾਂ ਰਾਜਦੂਤ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ।
- 6) ਸੈਨਿਕ, ਸੈਨਿਕਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ।
- 7) ਪ੍ਰਕਿਣਕ ਦੇਵ ਨਗਰ, ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਤਰਾਂ ਹਨ ।
- 8) ਅਭਿਯੋਗੀਕ ਦੇਵ ਦਾਸ ਸੇਵਕ ਦੀ ਤਰਾਂ ਹਨ ।
- 9) ਕਿਲਿਵਿਸ਼ਕ ਦੇਵ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਦੀ ਤਰਾਂ ਹਨ ।

ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਸੁੱਖ

ਸੋਧਰਮ ਦੇਵ ਲੋਕ ਤੇ ਸਰਵਾਰਥਸਿੱਧ ਤਕ ਸਾਰੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਉਮਰ, ਸਥਿਤੀ ਪ੍ਰੀਵਾਰ, ਸੁਖ, ਸੁਖੀ, ਇੰਦਰੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਅਵਧੀ ਗਿਆਨ ਅਗੇ ਤੋਂ ਅਗੇ ਵੱਧਦਾ ਹੈ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਆਯੂ ਜਿਨੇ ਸਾਗਰੋ ਪੋਪਮ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਸ ਤੋਂ 15 ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਸਵਾਸ ਲੈਂਦੇ ਹਨ । ਉਨੇ ਹੀ ਹਜਾਰ ਸਾਲਾ ਬਾਅਦ ਉਹ ਦੇਵਤੇ ਭੋਜਨ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਦੇਵਤੇ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਉਤਪਾਦ ਸ਼ੈਯਾ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਸ਼ੈਯਾ ਦੇਵ ਦੁਸ਼ਯ

ਵਸਤਰ ਨਾਲ ਢਕੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਆਤਮਾ ਦੇਵ ਲੋਕ ਵਿਚ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਅੰਗਾਰੇ ਵਿਚਕਾਰ ਰਖੀ ਰੋਟੀ ਦੀ ਤਰਾਂ ਫੁਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਫੇਰ ਦੇਵ ਜਦ ਘੜੀਆਲ ਬਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਫੇਰ ਉਸ ਅਧੀਨ ਦੇਵ, ਦੇਵੀਆਂ ਉਸ ਸ਼ੈਲੀ ਕੋਲ ਇਕਠੇ ਹੋ ਕੇ ਪੁਛਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਦਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਕਰਨੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿ ਭੋਜਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ? ਭੋਜਨ ਸੂਧ ਸਵਾਮੀ ਬਣੇ । ਅਵਧੀ ਗਿਆਨ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਉਤਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ਦੇਵਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਕ ਉਮਰ ਦੇ ਜਵਾਨ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ।

ਜਨਮ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ

ਜੈਨ ਆਗਮ ਅਨੁਸਾਰ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਲ ਜੀਵ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਦਾ ਸਥਾਨ ਨੀਅਤ ਨਹੀਂ ਨਾ ਹੀ ਗਰਭ ਧਾਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਜੀਵ ਸਮੁਤ੍ਰਿਛਿਮ ਅਖ-ਵਾਉਂਦੇ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਦੇ 14 ਸਥਾਨ ਹਨ । ਅੰਡਜ, ਪੋਤਜ, ਜਰਾਜੂ ਪੰਜ ਇੰਦਰੀਆਂ ਪ੍ਰਾਣੀ 'ਗਰਭ' ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਦੇਵਤੇ ਤੇ ਨਾਰਕੀ ਉਪਾਪਾਤ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਨਾਰਕੀ ਕੁੰਭੀ ਰਾਹੀਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਦੇਵਤੇ ਦੇਵ ਸ਼ੈਲੀ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਗਰਭ ਦੇ ਜੀਵ ਹਨ ਔਜ ਬਲਵਾਨ, ਵੀਰਜ ਕਮਜ਼ੋਰ, ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਲੜਕੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਵੀਰਜ ਜਿਆਦਾ ਔਜ ਘੱਟ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਪੁਰਸ਼ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਦੋਹੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਣ ਤਾਂ ਨਪੁੰਸਕ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਵਾਯੂ ਦੋਸ਼ ਕਾਰਨ ਔਜ ਦਾ ਗਰਭਾਸਯ ਵਿਚ ਠਹਿਰਨਾ ਬਿੰਬ ਹੈ ।

ਦੇਵੀਆਂ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਦੂਸਰੇ ਈਸ਼ਾਨ ਲੋਕ ਤਕ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਪਰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ 8 ਵੇਂ ਦੇਵ ਲੋਕ ਵਿਚ ਦੇਵਤੇ ਲੈ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਦੇਵਤੇ ਭਾਵਨਾ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

ਦੂਸਰੇ ਧਰਮ ਉਪਸਾਕ ਚੰਗੇ ਕਰਮ ਕਾਰਣ ਪੰਜਵੇਂ ਦੇਵ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਜਨਮ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਨ ਪੰਜ ਇੰਦਰੀਆਂ ਵਾਲੇ ਪਸ਼ੂ ਅਠਵੇਂ ਸਹਸਤਾਰ ਕਲਪ ਤਕ ਜਨਮ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਸ਼੍ਰਾਵਕ ਅਚ੍ਰਯਤ ਦੇਵ ਲੋਕ ਤਕ ਜਨਮ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਜੈਨ ਭੇਖ ਵਿਚ ਦੇਵ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਾਧੂ ਨੌਵੇਂ ਗੇਰਯਕ ਤਕ ਜਨਮ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਨ । 14 ਪੁਰਵਾਂ ਦੇ ਜਾਣਕਾਰ ਗਿਆਨੀ ਬ੍ਰਹਮ ਲੋਕ ਤੇ ਸਰਵਾਰਥ ਸਿਧ ਤਕ ਜਨਮ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਧਰਮ ਪਾਲਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਾਧੂ, ਅਤੇ ਉਚੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਜੈਨ ਉਪਾਸਕ ਸੋਧਰਮ ਦੇਵ ਲੋਕ ਵਿਚ ਜਨਮ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ।

ਦੇਵਤੇ ਦੇ ਸੁੱਖ

ਪਹਿਲੇ ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਦੇਵ ਲੋਕ ਦੇ ਦੇਵਤਾ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਤਰਾਂ ਕਾਮ ਭੋਗ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਤੀਸਰੇ ਤੇ ਚੌਥੇ ਕਲਪਵਾਸੀ ਕੇਵਲ ਸੰਪਰਸ਼ ਨਾਲ ਕਾਮ ਸੁੱਖ ਭੋਗਦੇ ਹਨ ।

ਪੰਜਵੇਂ ਤੇ ਛੇਵੇਂ ਦੇ ਦੇਵਤਾ ਦੇਵੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣ ਕੇ ਹੀ ਕਾਮ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਪੂਰੀ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ।

ਸਤਵੇਂ ਤੇ ਅਠਵੇਂ ਦੇ ਦੇਵ, ਦੇਵੀਆਂ ਦੇ ਭਿੰਨ-ਅੰਗ ਵੇਖ ਕੇ ਕਾਮ ਭੋਗ ਪੂਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਨੌਵੇਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰਵੇਂ ਦੇਵ ਲੋਕ ਤਕ ਦੇਵ ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਦੇਵ ਲੋਕ ਦੀਆਂ ਦੇਵੀਆਂ ਦਾ ਮਨ ਰਾਹੀਂ ਚਿੰਤਨ ਕਰਕੇ ਹੀ ਕਾਮ ਭੋਗ ਭੋਗ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਬਾਹਰਵੇਂ ਦੇਵ ਲੋਕ ਤੋਂ ਉਪਰ ਦੇ ਦੇਵਤੇ ਭੋਗੀ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਦੇਵ ਲੋਕ ਵਿਚ ਮਿਥਿਆ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ, ਅਗਿਆਨੀ, ਕਿਲਵਸ਼ਕੀ ਦੇਵ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਸਾਰਾ ਦੇਵ ਲੋਕ ਭੋਗ ਭੂਮੀ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਦੇਵਤੇ ਭੌਤਿਕ ਸੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ ਤੋਂ ਅਗੇ ਹਨ। ਪਰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪਖੋਂ ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਹੀ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਦੇਵਤੇ ਧਰਮ ਕਰਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ।

ਮੱਧ ਲੋਕ

ਮੱਧ ਲੋਕ ਦੀ ਉਚਾਈ 1800 ਯੋਜਨ ਦੀ ਹੈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਿਚਕਾਰ ਮੈਰੂ ਪਰਵਤ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਇਕ ਲੱਖ ਯੋਜਨ ਦਾ ਜੰਬੂ ਦੀਪ ਹੈ ਦੋ ਲੱਖ ਯੋਜਨ ਲਵਨ ਸਮੁੰਦਰ ਹੈ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 8 ਲੱਖ ਯੋਜਨ ਦਾ ਕਾਲੋਧਦੀ ਸਮੁੰਦਰ ਹੈ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 16 ਲੱਖ ਯੋਜਨ ਦਾ ਪੁਸ਼ਕਰ ਦੀਪ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਮਾਨਸੋਤਰ ਪਰਵਤ ਹੈ। ਇਨ੍ਹੇ ਢਾਈ ਦੀਪਾਂ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਢਾਈ ਦੀਪਾਂ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਲੋਕ ਵੀ ਆਖਦੇ ਹਨ 5 ਭਰਤ 5 ਏਰਾਵਰਤ, 5 ਮਹਾਵਿਦੇਹ। ਜੰਬੂ ਦੀਪ ਦੇ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਇਕ ਭਰਤ ਧਾਤਕੀ ਖੰਡ ਦੇ ਦਖਣ ਵਿਚ ਦੋ ਭਰਤ, ਅਰਧ ਪੁਸ਼ਕਰ ਵਿਚ ਦੋ ਭਰਤ ਹਨ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਉਤਰ ਵਲ 5 ਏਰਾਵਤ ਪੁਰਵ ਪੱਛਮ ਦੇ ਦੋਹਾ ਪਾਸੇ 5 ਮਹਾਵਿਦੇਹ ਖੇਤਰ ਹਨ। ਇਕ ਇਕ ਮਹਾਵਿਦੇਹ ਦੇ 32-32 ਹਿਸੇ (ਵਿਜੇ) ਹਨ। ਇਕ ਇਕ ਵਿਜੇ ਵਿਚ 6-6 ਖੰਡ ਹਨ।

ਜੰਬੂ ਦੀਪ ਦੇ ਸੱਤ ਖੇਤਰ ਹਨ।

1) ਭਰਤ 2) ਹੈਮਵਤ 3) ਹਰੀ 4) ਵਿਦੇਹ 5) ਰਮਿਅਕ 6) ਹਿਰ-
ਣਯਾਵਤ 7) ਏਰਾਵਤ।

ਕਰਮ ਭੂਮੀ

ਜਿਥੇ ਮਨੁੱਖ ਖੇਤੀ, ਵਿਉਪਾਰ ਰਾਜਨੀਤੀ, ਧਰਮ, ਰਣਨੀਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਿਲਪਕਲਾ ਆਦੀ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੀਵ ਚੰਗੇ ਮਾੜੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਚੰਗਾ ਮਾੜਾ ਫਲ ਭੋਗਦਾ ਹੈ ਉਹ ਕਰਮ ਭੂਮੀ ਹੈ।

ਅਕਰਮ ਭੂਮੀ

ਅਕਰਮ ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਕਰਮ ਆਦਿ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਭ ਕੁਝ ਬਿਨਾਂ ਮਹਨਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਕਲਪ ਬ੍ਰਿਖਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਭੋਗ ਭੂਮੀ ਅਖਵਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਕਰਮ ਭੂਮੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 30 ਹੈ। ਜੰਬੂ ਦੀਪ ਵਿਚ 6, ਧਾਤਕੀ ਖੰਡ ਵਿਚ 12 ਅਰਧ ਪੁਸ਼ਕਰ ਵਿਚ 12 ਹਨ।

ਅੰਤਰਦੀਪ

ਜੰਬੂ ਦੀਪ ਦੇ ਭਰਤ ਖੇਤਰ ਦੇ ਜਾਲ ਹਿਮੰਵਤ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਦੋ ਭਾਗ ਹਨ ਜੋ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ ਜੋ ਸੈਂਕੜੇ ਯੋਜਨਾ ਵਿਚ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਹਨ ।

ਚੁਲ ਹੇਮੰਤ ਪਰਵਤ ਦੀ ਦੋ ਪੁਰਵ ਵਲ ਅਤੇ ਦੋ ਪਛਮ ਵੱਲ ਦਾੜਾ ਹਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾੜਾ ਦਾ ਅਕਾਰ ਹਾਥੀ ਦੰਦ ਵਰਗਾ ਹੈ । ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਉਤਰ ਵਿਚ ਸ਼ਿਖਰੀ ਪਰਵਤ ਹੈ ਉਸ ਦੀਆਂ ਵੀ ਇਥੇ ਦੋ ਦਾੜਾ ਹਨ । ਇਕ ਇਕ ਦਾੜਾ ਤੇ 7-7 ਦੀਪ ਹਨ । ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ 8 ਦਾੜਾਵਾਂ ਦੇ 56 ਦੀਪ ਹਨ । ਇਥੇ ਅਕਰਮ ਭੂਮੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਹੈ । ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ $15 + 30 + 56 = 101$ ਕਿਸਮਾਂ ਹਨ ।

ਅਕਰਮ ਭੂਮੀ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਜੋ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚਕਾਰ ਦੀਪ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਤਰ ਦੀਪ ਆਖਦੇ ਹਨ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ 7 ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ 56 ਅੰਦਰ ਦੀਪ ਹਨ ।

ਮਹਾਵਿਦੇਹ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤੀਰਥੰਕਰ ਵਿਚਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ 32 ਵਿਜੇ (ਉਪਭਾਗ ਹਨ) ਇਹ ਭਾਗ ਜੰਬੂ ਦੀਪ ਦਾ ਹਿਸਾ ਹਨ । ਭਰਤ ਅਤੇ ਐਰਾਵਤ ਵਿਚ ਇਕ ਇਕ (ਵਿਜੇ) ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਲ ਮਿਲਾ ਕੇ 34 ਵਿਜੇ ਹਨ । ਧਾਤਕੀ ਖੰਡਾਂ ਵਿਚ 68 ਵਿਜੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਰਧ ਪੁਸ਼ਕਰ ਦੀਪ ਖੰਡ ਅੱਧਾ ਹੋਣ ਕਾਰਣ 68 ਵਿਜੇ ਵਾਲਾ ਹੈ । ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਾਰੀ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਢਾਈ ਦੀਪ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਵਾਲੇ ਹਨ । ਇਸ ਨੂੰ ਹੀ ਕਰਮ ਭੂਮੀ ਆਖਦੇ ਹਨ । ਇਥੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਤੀਰਥੰਕਰ ਵਿਦਮਾਨ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ।

ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਇਕੋ ਸਮੇਂ ਇਕ ਤੀਰਥੰਕਰ ਘੁੰਮਦਾ ਹੈ ਇਕ ਸਮੇਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ 170 ਤੀਰਥੰਕਰ ਹੀ ਜਨਮ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਨ ਵੱਧ ਨਹੀਂ । ਇਹ ਘਟਨਾ ਦੂਸਰੇ ਤੀਰਥੰਕਰ ਭਗਵਾਨ ਅਜੀਤ ਨਾਥ ਸਮੇਂ ਹੋਈ ਸੀ ।

ਜੋਤਸ਼ ਲੋਕ (ਖਗੋਲ)

ਮੱਧ ਲੋਕਵਰਤੀ ਜੰਬੂ ਦੀਪ ਦੇ ਸੁਦਰਸਨ ਮੇਰੂ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸਮਤਲ ਭੂਮੀ ਤੋਂ 790 ਯੋਜਨ ਉੱਚਾ ਤਾਰਾ ਮੰਡਲ ਹੈ ਜਿਥੇ ਅਧੇ ਕੋਹ ਲੰਬੇ ਚੌੜੇ ਤੇ $3/4$ ਕੋਹ ਉੱਚੇ ਤਾਰਾ ਵਿਮਾਨ ਹਨ । ਤਾਰਾ ਮੰਡਲ ਤੋਂ 10 ਯੋਜਨ ਉੱਪਰ ਇਕ ਯੋਜਨ ਦੇ 61 ਵੇ ਭਾਗ ਵਿਚੋਂ 48 ਭਾਗ ਲੰਬਾ ਚੌੜਾ ਅਤੇ 24 ਭਾਗ ਉੱਚਾ ਅੰਕਰਤਨ ਸੂਰਜ ਦੇਵ ਦਾ ਵਿਮਾਨ ਹੈ ।

ਸੂਰਜ ਦੇਵ ਦੇ ਵਿਮਾਨ ਤੋਂ 80 ਯੋਜਨ ਉੱਪਰ ਇਕ ਯੋਜਨ ਦੇ 61 ਭਾਗ ਵਿਚੋਂ 56 ਭਾਗ ਲੰਬਾ-ਚੌੜਾ ਅਤੇ 28 ਭਾਗ ਉੱਚਾ ਚੰਦਰਮਾ ਦਾ ਵਿਮਾਨ ਹੈ ।

ਚੰਦਰ ਵਿਮਾਨ ਤੋਂ 4 ਯੋਜਨ ਉੱਪਰ ਨਛੱਤਰ ਮਾਲਾ ਹੈ ਇਸ ਵਿਚ ਰਤਨਾ ਵਰਗੇ ਪੰਜ ਰੰਗੇ ਵਿਮਾਨ ਇਕ ਇਕ ਕੋਹ ਲੰਬੇ ਚੌੜੇ ਅਤੇ $1/2$ ਕੋਹ ਉੱਚੇ ਹਨ । ਨਛੱਤਰ ਮਾਲਾ

ਤੋਂ 4 ਯੋਜਨ ਉਪਰ ਗ੍ਰਹਿ ਮਾਲਾ ਹੈ ਗ੍ਰਹਿ ਮਾਲਾ ਦੇ ਵਿਮਾਨ ਪੰਜ ਰੰਗੇ ਰਤਨਾ ਵਰਗੇ ਹਨ। ਇਹ ਦੋ ਕੋਹ ਲੰਬੇ ਚੌੜੇ ਅਤੇ ਇਕ ਕੋਹ ਉਚੇ ਗ੍ਰਹਿਮਾਲਾ ਤੋਂ 4 ਯੋਜਨ ਉਪਰ ਹਰਿਤ ਰਤਨ ਬੁੱਧ ਦਾ ਤਾਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਯੋਜਨ ਉਪਰ ਰਤਨ ਵਰਗਾ ਸ਼ੁਕਰ ਤਾਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਿੰਨ ਯੋਜਨ ਉਪਰ ਪੀਲੇ ਰਤਨ ਵਰਗਾ ਬ੍ਰਹਸਪਤੀ ਤਾਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਯੋਜਨ ਉਪਰ ਮੰਗਲ ਦਾ ਤਾਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਯੋਜਨ ਉਪਰ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦਾ ਮੰਗਲ ਤਾਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਯੋਜਨ ਉਪਰ ਜ਼ਾਮੁਨ ਵਰਗਾ ਸ਼ਨੀ ਦਾ ਤਾਰਾ ਹੈ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਉਪਰ ਹੈ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਾਰਾ ਜੋਤਸ਼ ਚੱਕਰ ਮੱਧ ਲੰਕਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਤੱਲ ਤੋਂ 790 ਯੋਜਨ ਦੀ ਉਚਾਈ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ 900 ਯੋਜਨ ਤਕ ਅਰਥਾਤ 110 ਯੋਜਨ ਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਜੋਤਿਸ਼ ਦੇਵਾਂ ਦੇ ਵਿਮਾਨ ਜੰਬੂ ਦੀਪ ਦੇ ਮੇਰੂ ਪਰਬਤ ਤੋਂ 1121 ਯੋਜਨ ਦੂਰ ਚਾਰੋ ਪਾਸੇ ਘੁਮਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਅਧੋ ਲੋਕ (ਨਰਕ)

ਮੱਧ ਲੋਕ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਅਧੋ ਲੋਕ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ 7 ਨਰਕ ਪ੍ਰਿਥਵੀਆਂ ਹਨ। ਸੱਤਾ ਦੀ ਚੋੜਾਈ ਇਕ ਤਰਾਂ ਦੀ ਨਹੀਂ। ਹੇਠਾਂ ਦੀਆਂ ਭੂਮੀਆਂ ਉਪਰ ਦੀਆਂ ਭੂਮੀਆਂ ਤੋਂ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਤੋਂ ਵਧ ਹਨ। ਇਹ ਭੂਮੀਆਂ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਹੇਠਾ ਹਨ ਫੇਰ ਵੀ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਨਹੀਂ। ਵਿਚਕਾਰ ਖਾਲੀ ਜਗਾ ਹੈ। ਸੱਤ ਨਰਕ ਭੂਮੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ : 1) ਰਤਨ ਪ੍ਰਭਾ 2) ਸ਼ਰਕਰ ਪ੍ਰਭਾ 3) ਬਾਲੁਕਾ ਪ੍ਰਭਾ 4) ਪੰਕ ਪ੍ਰਭਾ 5) ਧੁਮ ਪ੍ਰਭਾ 6) ਤਮ ਪ੍ਰਭਾ 7) ਤੱਮ ਤਮ ਪ੍ਰਭਾ। ਨਰਕ ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਹਨੇਰਾ ਹੈ।

ਰਤਨ ਪ੍ਰਭਾ ਨਰਕ ਉਪਰ ਜੋ 1000 ਯੋਜਨ ਦਾ ਪਿੰਡ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਉਪਰ 10 ਹਿਸੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ 10 ਹਿਸਿਆਂ ਵਿਚਾਰਕਾਰ 10 ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ 10 ਭਵਨ ਪਤਿ ਦੇਵਤੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਉਪਰ ਵਾਨਾਵਿਅੰਤਰ ਦੇਵ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜੈਨ ਦਰਸ਼ਨ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦਾ ਅਧਾਰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ।

ਸਭ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਅਕਾਸ਼ ਹੈ ਫੇਰ ਤਨ ਵਾਯੂ (ਹਲਕੀ ਹਵਾ) ਫੇਰ ਤਨ ਦਧਿ (ਹਲਕਾ ਪਾਣੀ ਪ੍ਰੰਦ ਵਰਗਾ) ਘਨਵਾਯੂ (ਤੂਫਾਨੀ ਹਵਾ), ਘਨੋਦਧਿ ਬਰਫ (ਜਿਹਾ ਜਮਿਆ ਪਾਣੀ) ਉਸ ਦੇ ਉਪਰ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਨਰਕ ਦੀ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਵੀ ਇਸ ਅਧਾਰ ਤੇ ਟਿਕੀ ਹੋਈ ਹੈ ਸੱਤ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਵਿਚੋਂ 6 ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਤੇ ਨਾਰਕੀ ਹਨ। ਸੱਤ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦੇ ਉਪਰ ਮੱਧ ਲੋਕ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਪਹਿਲੀ ਨਰਕ ਰਤਨ ਪ੍ਰਭਾ ਦੇ ਤਿੰਨ ਹਿੱਸੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਦੀ ਉਪਰ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਦੀ

ਮੋਟਾਈ 16000 ਯੋਜਨ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਖਰ ਕਾਂਡ ਆਖਦੇ ਹਨ ਦੂਸਰੇ ਹਿਸੇ ਨੂੰ ਪੰਕ ਬਹੁਲ ਆਖਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਦੀ ਮੋਟਾਈ 80000 ਯੋਜਨ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਜਲ ਬਹੁਲ ਨਾਂ ਦਾ ਨਰਕ ਹੈ। 1,80000 ਯੋਜਨ ਮੋਟਾਈ ਵਾਲਾ ਨਰਕ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰ ਅਤੇ ਹੇਠ 1000-1000 ਯੋਜਨ ਛੱਡ ਕੇ ਵਿਚਕਾਰ 178000 ਯੋਜਨ ਦੀ ਵਿੱਥ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ 13 ਪਾਥਡੇ ਅਤੇ 12 ਅੰਤਰ ਹਨ ਵਿਚਕਾਰਲੇ 10 ਅੰਤਰਾਂ ਵਿਚ ਅਸੂਰ ਕੁਮਾਰ ਆਦਿ ਭਵਨਪਤੀ ਦੇਵ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਪਾਥਡੇ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ 1000 ਯੋਜਨ ਦੀ ਪੋਲ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ 30 ਲੱਖ ਨਰਕਾਵਾਸ ਹਨ।

ਦੂਸਰੀ ਨਰਕ ਦੀ ਮੋਟਾਈ 1,32000 ਯੋਜਨ ਹੈ, (ਤੀਸਰੀ ਨਰਕ ਦੀ ਮੋਟਾਈ 1,28000 ਯੋਜਨ ਹੈ। ਚੌਥੀ ਨਰਕ ਦੀ ਮੋਟਾਈ 1,20000 ਯੋਜਨ ਹੈ। ਪੰਜਵੀਂ ਨਰਕ ਦੀ ਮੋਟਾਈ 1,18000 ਯੋਜਨ ਹੈ। ਛੇਵੀਂ, ਨਰਕ ਦੀ ਮੋਟੀ 1,16000 ਯੋਜਨ ਹੈ, ਸਤਵੀ ਨਰਕ ਦੀ ਮੋਟਾਈ 10,8000 ਯੋਜਨ ਹੈ।

ਪਹਿਲੀ ਰਤਨ ਪ੍ਰਭਾ ਨਰਕ ਦੀ ਮੋਟਾਈ ਜੋ ਦਸੀ ਗਈ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਉਪਰ ਤੇ ਹੇਠ 1000-1000 ਯੋਜਨ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਹਿਸੇ ਵਿਚ ਨਰਕ ਵਾਸ ਹਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੱਤ ਭੂਮੀਆ ਵਿਚ ਨਾਰਕੀ ਜੀਵ ਆਪਣੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜਨਮ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਨਰਕੀ ਜੀਵ ਹੇਠਾਂ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਰੁਪਤਾ ਭਿਅੰਕਰ ਅਤੇ ਬੇਡੋਲਪੁਣਾ ਵੱਧਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨਰਕ ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਕਸ਼ਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। [1] ਪਰਮ ਧਾਰਮਿਕ ਰਾਹੀਂ [2] ਖੇਤਰ ਗ੍ਰਸਿਤ ਨਰਕ ਦੀ ਭੂਮੀ ਖੂਨ ਨਾਲ ਲੱਥ ਪਥ, ਕੀਚੜ ਨਾਲ ਭਰੀ ਜਾਂ ਬਹੁਤ ਠੰਡੀ ਜਾਂ ਬਹੁਤ ਗਰਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਇਸ ਕਾਰਨ ਕਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। [3] ਨਾਰਕੀ ਜੀਵ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਨਾਲ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲੜਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਪਰਮ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸੂਰ ਤੀਸਰੇ ਨਰਕ ਤਕ ਹੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸੁਭਾਵ ਤੋਂ ਕਠੋਰ ਪਾਪ ਕਰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੁਖ ਦੇ ਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਨਰਕ ਦੇ ਜੀਵ ਨੂੰ ਭਿੰਨ ੨ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਸਜਾਵਾਂ ਇਹੋ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਤੋਂ ਸਤਵੀ ਨਰਕ ਤਕ ਕਸ਼ਟ ਵਧਦਾ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅਗਲੇ ਚਾਰ ਨਰਕਾਂ ਵਿਚ ਦੋ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਸ਼ਟ ਹਨ।

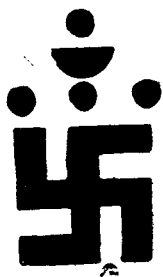
ਨਾਰਕੀ ਜੀਵਾਂ ਪਾਸ ਵੇਕਰੀਆ ਸ਼ਰੀਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਵਧੀ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਮਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਵੇਕਰੀਆ ਕਾਰਨ ਫੇਰ ਜਿਉਂਦੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਨਾਰਕੀ ਆਪਣੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਆਯੂ ਪੂਰੀ ਕਰਦੇ ਹੀ ਨਾਰਕੀ ਸ਼ਰੀਰ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਲੋਕ ਦੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਅਲੋਕ ਆਕਾਸ਼ [ਹਨੇਰਾ] ਹੈ। ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਇਹੋ ਤਿੰਨ

ਲੋਕ ਦਾ ਰਚਨਾ ਹੈ ।

ਲੋਕ ਦੀ ਸਥਿਤੀ

ਲੋਕ ਸ਼ਾਸਵਤ ਹੈ ਇਹ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ । ਲੋਕ ਅਤੇ ਅਲੋਕ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਪਿਛੇ ਦਾ ਕੋਈ ਕ੍ਰਮ ਨਹੀਂ । ਲੋਕ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ । ਵਾਯੂ ਅਕਾਸ਼ ਤੇ ਟਿਕੀ ਹੋਈ ਹੈ ਸਮੁੰਦਰ ਹਵਾ ਤੇ ਟਿਕਿਆ ਹੈ । ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਸਮੁੰਦਰ ਤੇ ਟਿਕੀ ਹੈ । ਤਰੱਸ ਸਥਾਵਰ ਜੀਵ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਤੇ ਟਿਕੇ ਹਨ ਅਜੀਵ ਜੀਵ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਹੈ । ਸ਼ਕਰਮ ਜੀਵ ਕਰਮ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਹੈ ਅਜੀਵ ਜੀਵ ਰਾਹੀਂ ਸੰਗ੍ਰਹਿਤ ਹੈ ਜੀਵ ਕਰਮ ਸੰਗ੍ਰਹਿਤ ਹੈ ।

ਆਤਮਾ

ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿਚ ਆਤਮਾ ਬਾਰੇ ਕਈ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ । ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਆਤਮਾ ਸਬੰਧੀ ਬੁੱਧ, ਨਿਆਏ, ਸਾਂਖਯ, ਵੇਦਾਂਤੀ, ਵੈਸ਼ੀਸ਼ਕ ਅਤੇ ਉਪਨਿਸਧ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਖਾਸ ਉਲੇਖ ਕਰਾਂਗੇ ।

ਬੁੱਧ ਦਰਸ਼ਨ :

ਬੁੱਧ ਆਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ਅਨਾਤਮਵਾਦੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ । ਬੋਧੀ ਆਤਮਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਕਾਲਪਨਿਕ ਸੰਗਿਆ (ਨਾਮ) ਆਖਦੇ ਹਨ । ਛਿਨ ਛਿਨ ਨਸ਼ਟ ਅਤੇ ਉਤਪੰਨ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਵਿਗਿਆਨ (ਚੇਤਨਾ) ਅਤੇ ਰੂਪ (ਭੌਤਿਕ ਸ਼ਰੀਰ) ਦੀ ਸੰਸਾਰਿਕ ਯਾਤਰਾ ਹੀ ਆਤਮਾ ਹੈ । ਆਤਮਾ ਕੋਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ (ਨਿੱਤ) ਨਹੀਂ ਹੈ । ਫੇਰ ਵੀ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਵਾਲੇ ਕਰਮ, ਪੁਰਨ ਜਨਮ ਅਤੇ ਮੁਕਤੀ (ਨਿਰਵਾਨ) ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਆਤਮਾ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਬੁੱਧ ਚੁਪ ਹੀ ਰਹੇ ਹਨ । ਆਤਮਾ ਸਥਾਈ ਨਹੀਂ, ਸਿਰਫ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਵਹਾ ਹੈ ।

ਨਿਆਇਕ :

ਆਤਮਾ ਨਿੱਤ ਅਤੇ ਵਿਭੂ ਹੈ । ਇੱਛਾ, ਦਵੇਸ਼, ਪ੍ਰਯਤਨ, ਸੁਖ ਦੁੱਖ ਗਿਆਨ ਇਹ ਉਸਦੇ ਲਿੰਗ ਹਨ ਆਤਮਾ ਨਿੱਤ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਸਥਿਰ ਨਹੀਂ ।

ਸਾਂਖਯ :

ਸਾਂਖਯ ਜੀਵ (ਆਤਮਾ) ਨੂੰ ਕਰਤਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ । ਫਲ ਭੋਗਨ ਵਾਲਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਤਾ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ । ਆਤਮਾ ਸਥਾਈ, ਅਨਾਦਿ, ਅਨੰਤ, ਅਵਿਕਾਰੀ ਨਿੱਤ ਅਤੇ ਚਿੱਤ ਸਵਰੂਪ ਹੈ ।

ਵੇਦਾਂਤੀ :

ਸੁਭਾਵ ਪਖੋਂ ਇਕ ਹੀ ਆਤਮਾ ਹੈ ਪਰ ਦੇਹ ਪਖੋਂ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਆਤਮਾ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਹੀ ਵਿਸਥਾਰ ਹੈ ।

ਰਾਮਾਨੁਜ ਦੇ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵ ਅਨੰਤ ਹਨ ਅਤੇ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹਨ ।

ਵੈਸ਼ੇਸ਼ਿਕ :

ਸੁਖ ਦੁੱਖ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ ਪਖੋਂ ਆਤਮਾ ਇਕ ਹੈ ਪਰ ਵਿਵਸਥਾ ਪਖੋਂ ਅਨੇਕ ਹੈ । ਮੌਕਸ਼ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਉਪਨਿਸ਼ਧ ਤੇ ਗੀਤਾ :

ਆਤਮਾ ਸ਼ਰੀਰ ਤੋਂ ਵਿਲੱਖਨ, ਮਨ ਤੋਂ ਭਿੰਨ, ਵਿਭੂ ਵਿਆਪਕ ਹੈ ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਪਖੋਂ ਨਾ ਬਦਲਨ ਯੋਗ ਹੈ। ਵਿਆਖਿਆ ਯੋਗ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਨਾ ਸਬੁਲ ਮੋਟੀ ਹੈ ਨਾ ਅਣੂ ਛੋਟੀ, ਨਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ, ਨਾ ਦਰਵ ਨ ਛਾਂ ਹੈ, ਨਾ ਗਰਮੀ ਹੈ, ਨਾ ਹਵਾ ਹੈ, ਨਾ ਅਕਾਸ਼ ਹੈ ਨਾ ਰੰਗ ਹੈ, ਨਾ ਰਸ ਹੈ ਨਾ ਗੰਧ ਹੈ ਨਾ ਨੇਤਰ ਹੈ ਨਾ ਕੰਨ ਹੈ ਨਾ ਬਾਣੀ ਹੈ, ਨਾ ਮਨ ਹੈ, ਨਾ ਤੇਜ਼ ਹੈ, ਨਾ ਪ੍ਰਾਣ ਹੈ ਨਾ ਸੁਖ ਹੈ ਨਾ ਮਾਪ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ।

ਉਪਨਿਸ਼ਧਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਆਤਮਾ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਥਾਨ ਹੈ ਆਤਮਾ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਭਾਵ ਇਥੇ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮ ਤੋਂ ਅਕਾਸ਼, ਅਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਵਾਯੂ, ਵਾਯੂ ਤੋਂ ਅੱਗ, ਅੱਗ ਤੋਂ ਪਾਣੀ, ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਿਥਵੀ, ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਤੋਂ ਅਸ਼ਠੀ (ਦਵਾਈਆ) ਅਸ਼ਠੀਆਂ ਤੋਂ ਅੰਨ, ਅੰਨ ਤੋਂ ਪੁਰਸ਼ ਉਤਪਨ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਪੁਰਸ਼ ਰਸਮਯ ਹੈ ਅੰਨ ਤੇ ਰਸ ਦਾ ਵਿਕਾਰ (ਸਿਟਾ) ਹੈ। ਪ੍ਰਾਣਵਾਨ ਆਤਮਾ (ਸ਼ਰੀਰ) ਅੰਨ ਵਾਲੇ ਭੰਡਾਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ਅਕਾਰ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਦੇ ਅੰਗ ਉਪ ਅੰਗ ਨਹੀਂ। ਪ੍ਰਾਣਵਾਨ ਆਤਮਾ ਜਿਵੇਂ ਅੰਨਕੋਸ਼ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨਵਾਲੀ ਆਤਮਾ, ਪ੍ਰਾਣਗਯ ਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਪਨਿਸ਼ਧਾ ਵਿਚ ਆਤਮਾ ਬਾਰੇ ਕਈ ਕਲਪਨਾਵਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਆਤਮਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਮਾਤਰ (ਅੰਗੁਠੇ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਉਗਲੀ ਤਕ) ਹੈ, ਆਤਮਾ ਸ਼ਰੀਰ ਵਿਆਪੀ ਹੈ ਆਤਮਾ ਸਰਭ ਵਿਆਪੀ ਹੈ ਹਿਰਦੇ ਕਮਲ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਆਤਮਾ ਪ੍ਰਿਥਵੀ, ਅੰਤਰਿਕਸ਼ ਲੋਕ ਤੋਂ ਬੜਾ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਅਜਰ, ਅਮਰ, ਹੈ। ਜਨਮ ਜਰਾ ਵਿਆਪੀ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ।

ਉਪਰਲੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਮਰਨ ਵਾਲਾ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਹਰ ਜਨਮ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਆਤਮਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਆਤਮਾ ਬਾਰੇ ਇਕ ਮੱਤ ਨਹੀਂ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਜੈਨ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਆਤਮਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਾਂਗੇ।

ਜੈਨ ਧਰਮ :

ਜੈਨ ਧਰਮ ਦਾ ਆਤਮਾ ਬਾਰੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੇਕਾਂਤ ਵਾਦ ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹੈ ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਂਵੀਰ ਸਮੇਂ 363 ਮੱਤ ਸਨ। ਸਭ ਦੀ ਅਪਣੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦੋ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਮੱਤ ਸਨ (1) ਅਕ੍ਰਿਆਵਾਦੀ (2) ਕ੍ਰਿਆਵਾਦੀ। ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਜਾਨਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਆਤਮਾ ਕਿਉਂ ਹੈ? ਅਕ੍ਰਿਆਵਾਦੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਜੇ ਪਦਾਰਥ ਪ੍ਰਤਖ ਹੈ ਨਹੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇ? ਆਤਮਾ, ਇੰਦਰੀਆਂ ਅਤੇ ਮਨ ਜਦ ਪ੍ਰਤਖ ਨਹੀਂ ਫੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇ। ਕ੍ਰਿਆਵਾਦੀ ਆਖਦੇ ਹਨ "ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਦਾ ਸਾਧਨ ਕੇਵਲ ਇੰਦਰੀਆ ਤੇ ਮਨ ਪ੍ਰਤਖ ਹੀ ਨਹੀਂ ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਅਨੁਭਵ-ਪ੍ਰਤਖ, ਅਨੁਮਾਨ